

TARİXİN TƏDRİSİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ PERSPEKTİVLƏRİ: NƏZƏRİYYƏ VƏ PRAKTİKA

Leyla Hüseynova,

*AMEA-nın Tarix və Etnologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

e-mail: Leyla.Huseynova@mtk.edu.az

<https://orcid.org/0009-0008-5200-9812>

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.2025.4.065>

UOT: 94

Xülasə. *Məqalədə tarixin tədrisində süni intellektin (Sİ) tətbiq perspektivləri araşdırılır. Süni intellektin fərdiləşdirilmiş tədrisə, dərslərin interaktivliyinə, ilkin mənbələrlə işləməyə və təhsilalanların tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafına təsiri təhlil edilir. Xüsusi diqqət Sİ texnologiyalarının tətbiqinin praktiki aspektlərinə – rəqəmsal köməkçilər, virtual ekskursiyalar və rol oyunları kimi fəaliyyətlərə yönəldilir və bu üsullar əsasında Yunan şəhər-dövlətlər – Afina və Spar-tanın təhlili ilə nümunələndirilir. Məqalədə, həmçinin etik məsələlər, müəllimlərin rəqəmsal savadı və təhsil prosesində süni intellektin səmərəli istifadəsi üçün infrastruktur tələbləri müzakirə olunur. Vurğulanır ki, süni intellekt müəllimlər üçün dəstək aləti kimi xidmət edir və tarix proqramı standartlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırır.*

Açar sözlər: *süni intellekt, tarixin tədrisi, fərdiləşdirilmiş təhsil, interaktiv dərslər, rəqəmsal texnologiyalar, Yunan şəhər-dövlətləri, təhsil standartları, tənqidi düşüncə, praktiki tövsiyələr.*

Key words: *artificial intelligence, history teaching, personalized learning, interactive lessons, digital technologies, greek city-states, educational standards, critical thinking, practical recommendations.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, преподавание истории, персонализированное обучение, интерактивные уроки, цифровые технологии, греческие города-государства, образовательные стандарты, критическое мышление, практические рекомендации.*

Tarix yalnız keçmiş haqqında elm deyil, o insanlığın bugünkü və gələcək çağırışlarına cavab axtardığı bir aynadır. XXI əsrdə texnoloji tə-
rəqqi bilik anlayışını kökündən dəyişdirdiyi bir dövrdə süni intellekt təhsil sahəsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu, yalnız texnoloji yenilik deyil, əsrlərin müdrikliyi ilə müasir alqoritmlərin vəhdətidir. Əvvəllər müəllimlər nəsillərin yad-

daşının qoruyucusu idisə, bu gün onlar tarix dər-
sini keçmişlə gələcək arasında dialoqa çevirən
süni intellektlə əməkdaşlıq edirlər.

Süni intellektin tədrisdə rolu mövzusu müx-
təlif elmi mənbələrdə geniş şəkildə araşdırılmış
və bu sahədə aparılan tədqiqatlar texnologiyanın
təhsil prosesinə gətirdiyi yenilikləri, eləcə də
onun etik, pedaqoji və sosial aspektlərini əhatə
edir. Aida Mustafayevanın “İnformatikanın tədri-

sində süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi: reallıqlar, perspektivlər və etik yanaşmalar” adlı məqaləsində vurğulanır ki, süni intellekt tədrisin fərdiləşdirilməsi, məlumatların sürətli emalı və müəllimlərin işinin asanlaşdırılması baxımından önəmli vasitə kimi qəbul edilir. Müəllif etik və pedaqoji problemlərə toxunaraq süni intellektin təhsil mühitində düzgün və balanslı istifadəsinin vacibliyini önə çəkir, xüsusilə müəllimlərin və tələbələrin rəqəmsal savadlılığının artırılmasının zəruriliyini qeyd edir [1].

Tarix fənninin tədrisində interaktiv texnologiyaların tətbiqi məsələləri üzrə S.Əsədov “Tarix dərslərinin tədrisi metodikası təcrübəsindən” adlı məqaləsində süni intellektin tarixi materialların təqdimatını daha əyani və anlaşılan etməklə yanaşı, şagirdlərin tənqidi düşüncə və analitik bacarıqlarının inkişafına şərait yaratdığını bildirir [3]. Tədqiqat zamanı istifadə olunmuş “Vətəndaş təhsilində süni intellekt: texnologiya və müəllim rolları arasında tarazlığın tapılması” (Artificial intelligence in civic education: finding a balance between technology and teacher roles) adlı məqalədə vətəndaşlıq təhsili kontekstində süni intellektin müxtəlif mədəni və ictimai mövzuların araşdırılmasını asanlaşdırdığını, bu yolla demokratik dəyərlərin və mədəni müxtəlifliyin təbliğinə kömək etdiyi göstərilir [4]. “Qədim yunan promptlarının süni intellektin görüntü nəslinə təsiri: yeni təhsil paradigması” adlı məqalədə yunan şəhərlərinin tədrisində süni intellekt-dən istifadə nümunələri təqdim edilir və texnologiyanın təhsilənləri dərəcə fəal qoşulmasının artırdığını, tarixi faktların müqayisəli analizinin mümkünlüyü vurğulanır [5].

“Təhsildə süni intellekt: fərdiləşdirilmiş öyrənmə yolları üçün yollar” başlıqlı məqalədə isə virtual muzeylər və artırılmış reallıq vasitəsilə tarixi təhsilin zənginləşdirilməsi istiqamətində süni intellektin rolu və bu texnologiyaların tarixi hadisələri daha interaktiv və vizual formada təqdim edərək tədris prosesinin keyfiyyətinin yüksəldiyi bildirilir. Eyni zamanda məqalədə beynəlxalq perspektivdə süni intellektin fərdiləşdirilmiş öyrənmə metodlarına gətirdiyi yeniliklər geniş şəkildə şərh edilir, təhsil proqramlarının hər bir təhsilənlərinin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasının öyrənmə motivasiyasının və nəticələrinin yaxşılaşdırıldığı qeyd edilir [6].

Müasir təhsil sistemləri, artıq faktların sırf ötürülməsi ilə kifayətlənmir, süni intellektin dəstəyi ilə tədris tədqiqatçıya, tənqidi müzakirəyə və fərdi inkişaf mühitinə çevrilir. Tarix fənnində bu, hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin dərinədən başa düşülməsinə imkan verir. Süni intellekt burada unikaldir, çünki geniş məlumat bazalarını təhlil edərək təhsilənlərin səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış və fərdiləşdirilmiş dərslər materialları təqdim edir [6].

Süni intellektin təhsil sahəsində tətbiqi təkcə məzmunun fərdiləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda müəllimlərin təşkilati yükünü azaldır. Təhsildə Sİ-in təməl daşı olan fərdiləşdirilmiş öyrənmə hər bir təhsilənlərin xüsusi ehtiyaclarını ödəmək üçün təlimat məzmununu, sürətini və qiymətləndirməni uyğunlaşdıraraq pedaqoji yanaşmadır. Bu yanaşma müxtəlif öyrənmə üsullarını, qabiliyyətlərini və üstünlüklərini tanıyır və onlara uyğunlaşdırılaraq daha inklüziv və effektiv təhsil mühitini təşviq edir [7].

İnteraktiv resursların yaradılması, məsələn, virtual muzeylər və artırılmış reallıq tətbiqləri, tarixi prosesləri canlandırır və təhsilənlərin keçmişi vizual olaraq dərk etməsinə kömək edir. Tarixə dair dərslər vəsaitləri pedaqoji əməyin elə “alətləridir” ki, onlar vasitəsilə fənnin təlimi nəinki möhkəm biliklər verir və tərbiyə edir, həm də məktəblilərə bu alətlərdən istifadə etməyi öyrədir, tarixi biliklərə dair müxtəlif mənbələrlə işləmək bacarığı formalaşdırır [3].

Süni intellektin fənlərarası inteqrasiyası tarix elmini iqtisadiyyat, mədəniyyət, sosiologiya və hətta riyaziyyatla bağlayır, layihəəsaslı öyrənmə, statistik təhlil və tarixi proseslərin modelləşdirilməsini mümkün edir. Lakin süni intellektin təhsil sistemində inteqrasiyası müəllimlərin rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi, etik məsələlər və texniki infrastruktur kimi çağırışlarla üzləşir. Fənni təkcə proqramlaşdırma və kompüter biliklərinin öyrədilməsi ilə məhdudlaşmayıb, şagirdlərə analitik və tənqidi düşüncə bacarıqları da qazandırır. Sİ-nin tədrisə inteqrasiyası isə bu istiqamətdə yeni imkanlar açır [1].

Tarix dərslərində süni intellektin tətbiqi üçün praktik tövsiyələr:

• **Mənbələrin təhlili üçün rəqəmsal assistentlər**

Tarix dərslərində şagirdlər xronikalar, xatirələr və sənədlərlə işləmək üçün süni intellekt-

əsaslı platformalardan istifadə edə bilirlər. Onlar mənbəyə suallar ünvanlayaraq cavabların düzgünlüyünü müzakirə edir və beləliklə, tənqidi düşüncəni inkişaf etdirirlər.

• ***Virtual ekskursiyalar və rekonstruksiyalar***

AR-VR və süni intellekt xidmətləri vasitəsilə müəllimlər Qədim Roma və ya orta əsr Avropasına “səyahətlər” təşkil edə bilər. Bu, iştirak effektini gücləndirir və şagirdlərin dərslə marağını artırır.

• ***Fərdiləşdirilmiş tapşırıqlar***

Süni intellekt zəif və güclü şagirdlər üçün uyğunlaşdırılmış ev tapşırıqları hazırlaya bilər: bəziləri sadə, digərləri isə tədqiqat yönümlü olur.

• ***Tarixi hadisələrin oyunlaşdırılması (gamification)***

Süni intellekt əsasında tarixlə bağlı viktorinalar və rollu oyunlar hazırlamaq mümkündür. Şagirdlər burada diplomatik danışıqlar və ya hərbi kampaniyalar kimi situasiyalarda qərarlar qəbul edir, alqoritmlər isə nəticələri təhlil edir.

• ***Testlərin və esse yazı işlərinin avtomatik yoxlanılması***

Süni intellekt sistemləri müəllimin yükünü azaldaraq sürətli rəy təqdim edir. Bununla belə, nəticələrin pedaqoq tərəfindən qiymətləndirilməsi mütləqdir.

• ***Xəritələr və statistik məlumatlarla iş***

Süni intellekt tarixi xəritələr, demoqrafik və iqtisadi məlumatlar əsasında təhlil apararaq şagirdlərə proseslərin dinamikasını anlamaqda kömək edir.

Müasir məktəbin tarix kursu təhsil standartlarında əsaslandırılmış kompetentlik yanaşması əsasında qurulur. Əsas məqsəd yalnız keçmiş hadisələr haqqında biliklərin ötürülməsi deyil, həm də tənqidi düşünmə, mənbələrin təhlili, faktların müqayisəsi və əsaslandırılmış nəticələrin çıxarılması bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan süni intellekt təhsil standartlarının reallaşdırılması üçün effektiv vasitəyə çevrilir. **Birincisi**, süni intellekt idrak kompetensiyalarının formalaşdırılmasına şərait yaradır. Alqoritmlər şagirdlərə genişhəcmli tarixi informasiyalarla işləməyə, əsas faktları tez tapmağa və onlar arasında əlaqələr qurmağa imkan verir. Bu, proqramın tələblərinə uyğun olaraq fənlərarası biliklərin mənimsənilməsinə və tarixi pro-

sesin bütöv şəkildə başa düşülməsinə kömək edir. **İkincisi**, süni intellektin istifadəsi təhsil standartlarında nəzərdə tutulan tədqiqat bacarıqlarının inkişafını dəstəkləyir. Rəqəmsal arxivlər, virtual xəritələr və mənbə fragmentləri ilə işləyən şagirdlər suallar formalaşdırmağı, hipotezlər irəli sürməyi və onları məlumatlara əsaslanaraq yoxlamağı öyrənirlər ki, bu da metapredmet nəticələrə uyğundur. **Üçüncüsü**, standartlar kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasını tələb edir. Tarix dərslərində süni intellektdən müzakirə və debatların təşkili üçün istifadə oluna bilər: şagirdlər arqumentlər alır, onların etibarlılığını yoxlayır və kollektiv müzakirələr aparırlar. Bu isə texnoloji resursların ənənəvi pedaqoji üsullarla birləşdirilməsinə imkan verir. **Dördüncüsü**, vacib vəzifələrdən biri də dəyər yönümlü baxışların və vətəndaş kimliyinin formalaşdırılmasıdır. Süni intellekt tarixi situasiyaların modelləşdirilməsi, müxtəlif baxış bucaqlarının təhlili vasitəsilə şagirdlərdə mədəni müxtəlifliyi anlamaq və demokratik dəyərlərə hörmətlə yanaşmaq bacarığının formalaşmasına töhfə verir.

Tarix dərslərində süni intellektin istifadəsi praktik olaraq bir sıra üstünlüklər – mənbələrin təhlili üçün rəqəmsal assistentlər, virtual ekskursiyalar, fərdiləşdirilmiş tapşırıqlar, oyunlaşdırılmış tarixi situasiyalar və avtomatik yoxlama sistemləri və s. gətirir. Məsələn, şagirdlər süni intellektlə Qədim Yunanıstandakı polislərin (şəhərlərin) siyasi sistemlərini müqayisə edir, mətnlərdən əsas ideyaları ayırd edir və tarixdəki hadisələri interaktiv şəkildə öyrənirlər. Bu, müəyyən edilmiş süni intellekt proqramının qədim yunan dilində linqvistik və konseptual strukturları hissə edərək, başa düşə və qrafik şəkildə təmsil edə biləcəyini yoxlayan qarışıq metodlu eksperimental tədqiqat dizaynıdır. Tədqiqat süni intellektin klassik dil təhsilində, eləcə də rəqəmsal humanitar elmlərdə linqvistik mürəkkəbliyə qarşı süni intellektin təfsir gücünə qarşı imkanlarını vurğulayır [5].

Süni intellekt həm tələbələrin, həm də müəllimlərin təlim və təhsil təcrübəsini və biliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq imkanına malikdir. Fərdiləşdirilmiş tədris platformalarından tutmuş tələbələrin müvəffəqiyyəti üçün predi-

kativ təhlil proqramlarına qədər Sİ böyük miqyasda təhsil nəticələrini yaxşılaşdırma biləcək effektiv transformasiya və faydalar təklif edir [2]. Müasir təhsil standartları təkcə məlumatların ötürülməsini deyil, həm də tənqidi düşünmə, mənbələrin təhlili, müqayisə və əsaslandırılmış nəticələrin çıxarılmasını tələb edir. Süni intellekt idrak kompetensiyalarının, tədqiqat bacarıqlarının və kommunikativ sərişələrin inkişafına şərait yaradır. Belə ki, Kaniqoro İslam Peşə Məktəbində aparılan araşdırmada vətəndaşlıq təhsilinin artırılmasında süni intellektin müxtəlif tətbiqləri təhlil edilərək süni intellekt texnologiyaları ilk növbədə inzibati tapşırıqları avtomatlaşdırmaq və tədris metodologiyalarını təkmilləşdirmək üçün istifadə edilmişdir. Əhəmiyyətli tapıntılardan biri kurikulumu və arzuolunan çətinlik səviyyələrinə uyğun imtahan suallarının yaradılmasını avtomatlaşdırmaq üçün Quizizz və Kahoot kimi süni intellektə əsaslanan platformaların istifadəsi idi [4].

İndi isə nəzəriyyədə adı çəkilən “Yunan polisləri” mövzusunun praktik tədrisinin izahına keçərək mövzu ilə bağlı irəli sürülmüş fikirləri ümumiləşdirmək üçün “Yunan polisləri” (Yunan şəhərləri) materialı əsasında nümunəyə nəzər salaq. Yunan şəhərlərinə, xüsusilə Afina və Spartağa həsr olunmuş tarix dərslində süni intellektin istifadəsi şagirdlərin tənqidi düşüncə bacarıqlarının formalaşdırılması və onların dərslə cəlb olunması üçün geniş imkanlar yaradır. Müəllim dərsi belə bir sualla başlaya bilər: “Siz hansı şəhərdə yaşamaq istərdiniz – Afinada, yoxsa Spartada?” Bu onlarda motivasiya yaradaraq müzakirəyə istiqamət verir. Sonra süni intellekt vasitəsilə iki dövlətin – Afinanın demokratik və Spartanın hərbi oliqarxik quruluşları müqayisə edilir. Şagirdlər Qədim Yunanıstan xəritəsi üzərində işləyir və süni intellektə suallar verərək şəhərlərin quruluşu arasındakı fərqləri müəyyənləşdirirlər. Daha sonra şagirdlərə Herodot və Aristotelin əsərlərindən fraqmentlər təqdim olunur. Onlar süni intellektin köməyi ilə mətnin əsas ideyalarını müəyyən edir və müəllimlə birgə müzakirə apararaq mümkün yanlışlıqları düzəldirlər. Bu tapşırıq şagirdlərə ilkin mənbələrlə işləməyi və onları müasir interpretasiyalarla müqayisə etməyi öyrədir.

Növbəti mərhələ rol oyunu formasında təşkil olunaraq sinif iki qrupa – “*afinalılar*” və “*spartalılar*”a bölünür. Hər bir qrup süni intellektin köməyi ilə öz siyasi sisteminin üstünlüklərini əks etdirən arqumentlər toplayır, sonra isə qruplar üzrə “*Xalq üçün hansı idarəetmə daha ədalətlidir?*” mövzusunda mini-debat keçirilir. Müəllim müzakirənin gedişinə nəzarət edir və yekun nəticə çıxarır.

Dərsin sonunda şagirdlər qısa refleksiya edirlər: nə öyrəndiklərini və süni intellektin onlara tarixi materialın təhlilində necə kömək etdiyini yazırlar. Ev tapşırığı kimi onlara belə bir sualla süni intellektə müraciət etmək təklif olunur: “*Əgər Afina və Sparta müasir dünyada mövcud olsaydı, hansı sahələrdə üstünlük əldə edərdilər?*” və əldə olunan cavabı yazılı formada tərtib etmək. Belə bir dərs mənbələrlə işi, interaktiv fəaliyyəti və müasir texnologiyaları birləşdirərək Yunan polislərinin (şəhərlərinin) öyrənilməsinə daha vizual, maraqlı və metodik cəhətdən səmərəli edir.

Beləliklə, süni intellektin tarixin tədrisinə tətbiqi tədris standartlarının praktiki reallaşdırılmasını baza biliklərinin formalaşdırılmasından tutmuş analitik, tədqiqat və vətəndaşlıq kompetensiyalarının inkişafınadək asanlaşdırır. Effektivliyin əsas şərti ondan ibarətdir ki, süni intellekt müəllimi əvəz edən deyil, tədris prosesinə dəstək verən və təhsil imkanlarını genişləndirən vasitə kimi çıxış etməlidir. Digər tərəfdən süni intellekt fənnin tədrisində yeni üfüqlər açır. Bu texnologiya dərsləri daha interaktiv və fərdiləşdirilmişdir, həmçinin fənlərarası əlaqələri genişləndirir. Lakin onun tətbiqi etik, pedaqoji və texniki aspektlərə diqqət yetirilməsini tələb edir. Yalnız kompleks yanaşma şəraitində texnoloji tərəqqi ilə humanitar dəyərlər arasında balans təmin edilə bilər.

Nəticə. Süni intellekt tarix fənninin tədrisində yalnız texnoloji yenilik deyil, həm də pedaqoji effektivliyi yüksəldən, şagirdlərin tənqidi düşünmə və vətəndaşlıq mövqeyini gücləndirən mühüm vasitə kimi qiymətləndirilməlidir. Bu texnologiyaların uğurlu tətbiqi müəllimlərin peşəkarlığından, etik prinsiplərin qorunmasından və təhsil infrastrukturunun müasir tələblərə uyğunlaşmasından asılıdır. Fənnin tədrisində süni

intellektin perspektivləri, insanın keçmişi daha dərinəndən dərk etməsinə, onu indiki zamanda anlamağa və gələcək nəsillər üçün daha dayanıqlı biliklər formalaşdırmağa xidmət edir. Bu isə həm təhsil sisteminin, həm də cəmiyyətin inkişafı üçün böyük potensial vəd edir, çünki texnoloji tərəqqi ilə humanitar dəyərlər arasında tarazlığın qorunması gələcəyin uğurlu və harmonik inkişafının əsas açarıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Mustafayeva A. İnformatikanın tədrisində süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi: reallıqlar, perspektivlər və etik yanaşmalar. "Dayanıqlı inkişaf" jurnalı, 2025, cild 5, №1, s.93.
2. İsmayılova N. Təhsildə süni intellektin rolu. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri. "Elmi əsərlər" toplusu (XXIII buraxılış), 2025, s.311.
3. Əsədov S. Tarix dərslərinin tədrisi metodikası təcrübəsindən. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2018, №3, s.119.
4. Baihaqi M.I., Fitriawati N., Suwarno Putri I.S., Karmila Y., Munaziroh S. Artificial intelligence in civic education: finding a balance between technology and teacher roles. *Advances in Educational Innovation (AEI)*, vol.1, Issue 1, 2024, pp.01-07.
5. Kalargirou A., Kotsifakos D., Douligeris C. The Impact of Ancient Greek Prompts on Artificial Intelligence Image Generation: A New Educational Paradigm. *AI*. 2025, vol.6, No.4, Art.81.
6. Tapalova O., Zhiyenbayeva N., Gura D. Artificial Intelligence in Education: AIED for Personalised Learning Pathways. *The Electronic Journal of e-Learning*, 2022, vol.20, No5. pp.639-653.
7. Ayeni O.O., Al Hamad N.M., Onyebuchi N.C., Osawaru B., Adewusi O.E. AI in education: A review of personalized learning and educational technology. *GSC Advanced Research and Reviews*, 2024, vol.18, No.2, pp.261-271.

L.Huseynova

Prospects of applying artificial intelligence in history education: theory and practice

Abstract

The article examines the prospects of using artificial intelligence (AI) in history education. It analyzes the impact of AI on personalized learning, lesson interactivity, engagement with primary sources, and the development of students' critical thinking skills. Particular attention is given to the practical aspects of implementing AI technologies, including digital assistants, virtual excursions, and role-playing activities, illustrated through the study of Greek city-states – Athens and Sparta. The article also addresses issues of ethics, teachers' digital literacy, and infrastructural requirements for the effective use of AI in the educational process. It emphasizes that AI serves as a supportive tool for teachers and facilitates the implementation of history curriculum standards.

Л.Гусейнова

Перспективы преподавания истории с применением искусственного интеллекта: теория и практика

Аннотация

В статье рассматриваются перспективы применения искусственного интеллекта (ИИ) в историческом образовании. Анализируется влияние ИИ на персонализированное обучение, интерактивность уроков, работу с первоисточниками и развитие критического мышления у учащихся. Особое внимание уделяется практическим аспектам внедрения технологий ИИ, таким как цифровые помощники, виртуальные экскурсии и ролевые игры, иллюстрируемым на примере исследования древнегреческих полисов – Афин и Спарты. В статье также обсуждаются вопросы этики, цифровой грамотности преподавателей и инфраструктурные требования для эффективного использования ИИ в образовательном процессе. Подчеркивается, что ИИ служит вспомогательным инструментом для учителей и способствует реализации образовательных стандартов по истории.